

TELEKI «KEGYENC»-E A SZINPADON.

MOZDULHAT-E a «tetszhalott», aminek Teleki szomorújátékát, színpadi kudarca után, Szigligeti nevezte, megjósolván feltámadását? Feltámasztására, bár nem éppen sűrűn, azóta is történt több kísérlet, nemzedékek váltották fel egymást a nézőtérben is, a kritikában is, de Szigligeti bizalmát az egymást követő évtizedek buzgólkodása hasztalan iparkodott igazolni, Paulay, majd Somló Sándor jószándéka csakúgy, mint most, a bemutató kilencvenedik évfordulóján, a Hevesi Sándoré. Az irodalomtörténet kegyelete a *Kegyenc*-et időnkint fel-felerőlteti a Nemzeti Színház deszkáira, de ott tartósbabban meg is marasztani képesnek mindmáig egyszer sem bizonyult.

1861-ben Teleki tragikus halála az irodalom kegyeletéhez egy lesújtott nemzetét is csatolta és Salamon Ferenc a gyászolók közt meglátta ugyanazt az istennőt, ki *Bánk bán* költőjének koporsóját is kísérte : a tragédia muzsáját s a ravatal érdemjelei közt a külön, fényes boglárt : a tragédiairóét. Széchenyi István pedig még Teleki életében a *Kegyenc*-et az általa kurtán «Ünsinn»-nek bélyegzett *Bánk* fölé helyezte. Kézikönyveink maiglan a magyar tragikai költszést dioskurjaiként emlegetik a két nagyon is különböző fényerősségű alkotást.

Hanem valahányszor a *Kegyenc* a színpad világításába került : a friss benyomásra építő bírálat ezzel a rangsorolással többé-kevésbbé perbeszállt. Eléggé ismeretes Péterfy megállapítása, mely szerint akárcsak a németeknél Hebbel drámái : Teleki műve is «a színpad számára halott kincs». Ismeretlenebb az, mit a Fővárosi Lapok Sz.-jegyű bírálója — eléggé nyers szókimondással — ugyancsak a Paulay-féle föllevenítés alkalmával így fogalmazott meg : «Ha igaz volna is, hogy e szomorújáték mindjárt a *Bánk bán* után következik, jobban körül kellene írni, hogy t. i. *Bánk bán* után igen sokáig nem következik semmi s csak azután jó messzire tűnik fel a *Kegyenc*». Tanulmányozásra Teleki monumentális karképe máig is méltó, előadásra alkalmasnak máig sem mutatkozott ; ha írók foglalkoztak vele : mindig hálás tárgynak bizonyult, ha színészek : úgyszólván soha. Színpadon még a korrajz nagy ereje sem hathat eléggé : ezt is Teleki oly gigászi arányokban komponálta meg, hogy a színpad el nem bírja. Pedig abból is, mi a mulhatatlan kurtítások után megmarad, a mély történeteszemlélet s az éles (nem egyszer karikírozó) jellemzés biztossága hatást ma sem téveszthet. Herczeg *Bizánc*-a e hatástól aligha független s korfestésének még szatirai hangja is sokban a Telekiére emlékeztet.

Csakhogy a *Kegyenc*, sajnos, nem csupán egy világbirodalom romlásának tükörképe : a korabeli romlott színpadi ízlést is épannyira visszatükrözi. Katona József ehhez képest maga a művészi fegyelmezettség, ezért is állja úgy az időt, mely minden stilusszélsőségnek könyörtelen ítélőbírája. Petronius Maximus nem «bánki sértődés» tragikusa, hanem egy romantikus bosszú-haditerv «véres komédiása». Jellemét, eszközeit kritikai tanulmányokban — irodalmi inspirációkból — apróra kommentálgatni lehet, színházi közönség előtt meggyőzővé tenni vagy éppen tragikai méltóságra emelni képtelenség. A néző

a buja cézárnál, ki megkívánja felebarátja feleségét, erkölcsileg magasabbra Petroniust sem fogja helyezni, ki eszeveszett bosszúművében a kéjenc ágyasául veti oda a magáét. Ilyen Petronius, a férj. Vagy az Attila-verő Aëtius legyilkoltatóját illesse szánalmunk, ki ezzel is csak a gyűlölt cézárra kívánja gyujtani nem is a házat, hanem a — hazát? Ilyen Petronius, a hazafi. Vagy a népvándorláskori Tartuffe-öt méltányoljuk, ki a császárné valódi vonzalmával visszaélve, azt is a Valentinianus meggyalázására zsarolja ki? Ilyen Petronius, a lovag. S — bárminő vonatkozásban — van-e benne, habár egy szikrányi is, abból a nagyságból, mely a nemes Bánkot csakúgy tragikai magaslatra emeli, mint az álnok Richárdot vagy — ha mindenáron maniákus kell — a szintén rögeszme-rabja Macbethet?

S kérdéses még az is, vajjon a *Kegyenc* váltig magasztalt s csakugyan nem mindennapi korfestő ereje, mely olvasmányul az anyagát szolgáltató Gibbon-féle történeti mű lapjain is leköt és megdöbbent, valóban alkalmas-e rá, hogy a dráma lélektani durva töréseit mintegy eltakarva, azokért a színpadon is elfogadható kárpótlást nyújtson? Aligha alkalmas. Shakespeare római tragédiáinak a vaskos anakronizmusok époly keveset ártnak, mint amily keveset lendített tesztem Gobineau *Rennaissance*-án — mikor vele színpadon is kísérletet tettek — a korrajz finomsága és minuciózus pontossága.

Rákosi Jenő az irodalomtörténeti túlbecsüléssel szemben Teleki művét kuriózumnál többnek nem ítélte. Ez a mérték a könyvre nézve lehet szűkmarkú, de az is szentigaz, hogy valahányszor előadásával a színpad az irodalomtörténetnek szolgálatára kíván lenni: a tragédiának éppen menthetetlen «Wildromantik»-elemeire kénytelen rávilágítani s nincs az a tálalásbeli mesterkedés, mely ezeknek kelletlen kuriozitás-ízét eltüntethetné.

Nem tűntethette el a Hevesi legújabb felszolgálása sem. Az «enyhítés»-ben — igen helyesen — amúgy sem követte Paulayt, ki többek közt azt a jelenetet is törölte, melyben Petronius maga veti nejét a cézár karjaiba. Ódry, az új Petronius, éppen itt sietett egész színészi hitével és tekintélyével a költő segítségére: a hideg játékosnak emberi mély gyötrelmét is merész szimultán játékkal elibénk vetítve. Mindhiába: igazi fogódzót itt, hol e képtelen kegyenc felől minden valóság-illúziónk végleg megszakad, ő sem lelhetett s alakítása további mozzanatait szem melléthatólag valami hitevesztett bizonytalanság bénította. Pedig egyébként dikciójában is, mozgásában is megvolt az az «impozantság», minek hiányát félszázada az egykorú bíráló E. Kovács Gyula alakításában annyira felrótta. Viszont ép ebből egy szemernyi sem került Kiss Ferencnek helyenkint igen jó Valentinianusába. A művész egész elgondolását pathológiai alapra helyezte s ezt bölcsen tette. Csakhogy az érzéki és férfiatlan vonások egyoldalú kiélezése az alakot könnyen a nevetségessé válás felé sodorja, mint ahogy Kiss Ferenc cézárja is néhol már a bonhommia tilosába tévedt. Legalább uralkodói külső magatartásának némi ellensúlya nélkül Petronius egész bosszúapparátusa szinte üres erőmutatvánnyá silányul. Tasnády Ilona mélyen átérzett Juliájából csupán a darab stílusától elválaszthatatlan romantikus páthosz hiányzott, melyhez talán még az Abonyi lelkesen szavaló Palladiusa járt legközelebb.

A «tetszhalott»-at, ha mozdul is, talpra segíteni, hogy azután a maga erején meg is álljon — úgy tetszik — hasztalan iparkodás. Teleki László egyéni végzetében igazabb és fenségesebb a tragikum, mint monstruózus szomorújátékában s nemes alakja a magyar történetnek nagyobb büszkesége, mint elhibázott alkotása a magyar drámairodalomnak.

Rédey Tivadar.